УДК 658.589:332.1(477.7)

НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

DIRECTIONS FOR ENHANCING INNOVATION ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE COASTAL REGIONS OF UKRAINE

Мокій А.І.
проректор,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

Полякова Ю.В.
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський торговельно-економічний університет

Власенко Л.В.
старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин,
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

Стаття присвячена дослідженню інноваційної діяльності підприємств приморських регіонів України. Виявлено проблеми та перешкоди для досягнення високої результативності інноваційної діяльності. Проведено оцінку рівня інноваційної діяльності підприємств приморських регіонів у порівнянні із іншими регіонами країни. Розроблено комплекс пропозицій щодо активізації інноваційної діяльності підприємств приморських регіонів.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, приморські регіони, інноваційний потенціал, промислові підприємства.*

Статья посвящена исследованию инновационной деятельности предприятий приморских регионов Украины. Выявлено проблемы и препятствия для достижения высокой результативности инновационной деятельности. Проведено оценку уровня инновационной деятельности предприятий приморских регионов по сравнению с другими регионами страны. Разработано комплекс предложений касательно активизации инновационной деятельности предприятий приморских регионов.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, приморские регионы, инновационный потенциал, промышленные предприятия.*

The article investigates innovation activities of enterprises in the coastal regions of Ukraine. Problems and obstacles to achieving high performance of innovation are revealed. Innovation activities of the coastal zone enterprises are assessed in comparison with other regions of the country. A set of proposals is elaborated to enhance innovation activities of the coastal area enterprises.

Keywords: *innovation activities, coastal regions, innovative potential, industrial enterprises.*

Постановка проблеми. Регіони України характеризуються специфічними природними та набутими характеристиками, що відображаються у сформованій економічній та просторовій спеціалізації. Загалом за соціально-екологічними параметрами приморські регіони України можна віднести до депресивних через переважання аграрного виробництва та зниження обсягів виробництва «старопромислових» галузей промисловості; незадовільний рівень розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури; складну соціально-економічну ситуацію, високий рівень безробіття та істотну залежність від чинника сезонності; загострення екологічних проблем, які знижують туристично-рекреаційну привабливість територій; негативне міграційне сальдо і демографічну кризу; недостатню інвестиційну привабливість територій; незадовільну якість туристичного сервісу.

Пріоритетність інноваційного розвитку України потребує розробки та пошуку новітніх стратегій і засобів розвитку регіонів, які базуються на врахуванні як соціально-економічних та культурних особливостей, так і наукового-технічного та інноваційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності регіону та якості життя мешканців.

В діючій Морській доктрині України при ґрунтовному розкритті основних проблем розвитку приморських регіонів та їх розв'язанні незначна увага приділяється використанню інноваційного підприємництва, що на даний час має бути

вирішальним чинником соціально-економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із дослідженням інноваційної діяльності підприємств України, вивчають такі вітчизняні вчені як О. Амоша, Л. Антонюк, Ю. Бажал, В. Денисюк, К. Мешко, А. Поручник, В. Токар, Л. Федулова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Приморські регіони мають наступні конкурентні переваги: вигідне географічне розташування, пов'язане із виходом до водних артерій міжнародного значення; багатогалузевий агропромисловий комплекс, значення якого у світовій економіці зростає; значний ресурсний потенціал розвитку альтернативної енергетики; розвинений освітній та науковий потенціал; туристсько-рекреаційний комплекс; висока якість трудових ресурсів.

Варто враховувати, що в приморських регіонах попри спільність у виході до моря, можливості активізації туристичної діяльності, спостерігається неоднозначний вплив на формування науково-технічного, інноваційного та виробничого потенціалу країни. Військові дії на території Донецької і Луганської областей, окупація Криму істотно погіршили використання наявного потенціалу, деструктивно впливаючи на результативність інноваційної діяльності як цих регіонів, так і прилеглих областей.

Тому оцінка можливостей використання інноваційного потенціалу, зокрема в діяльності підприємств цих регіонів, має виражену економічну необхідність в умовах глобалізації науково-технічного розвитку та подолання кризових явищ в економіці України.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо активізації інноваційної діяльності підприємств приморських регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні спостерігається значний розрив у рівнях інноваційного розвитку провідних країн світу та України. Загальні показники наукового та технологічного розвитку України значно відстають від аналогічних показників країн ЄС. Наприклад, питома вага загального обсягу витрат на наукові дослі¬дження та розробки у ВВП України у 2015 році становила 0,62% (в середньому по країнах ЄС – 2,03% ВВП) [1]. За цей же період серед держав-членів ЄС, найвища наукоємність ВВП була відзначена у Фінляндії (3,17%), Швеції (3,16%) і Данії (3,08%). Світовий досвід показує, що в економіках, де діяльність у сфері досліджень та розробок залишається на низькому рівні, переважна більшість фірм мають низьку схильність до інновацій та недостатній рівень інноваційності [2, с. 12].

Незначна кількість промислових підприємств України приділяє увагу здійсненню інноваційної діяльності, відповідно, неповною мірою усвідомлює її значущість для конкурентоспроможності виробництва, що уповільнює процеси оновлення традиційного виробництва, заміщення звичайної продукції та методів виробництва новими прогресивними видами. У 2015 р. інноваційною діяльністю у промисловості України займалися 824 або 17,3% загальної кількості промислових підприємств. Загальне зниження інноваційної активності протягом останнього періоду серед інших факторів можна пояснити кризовими явищами в економіці країни на фоні військового протистояння російській агресії.

Серед приморських регіонів, найбільша частка інноваційних підприємств зосереджена у Миколаївській області (31,2% від загального показника по області), Запорізькій – 20,9%, Херсонській – 20,7%, Одеській – 19,4%, Донецькій – 11,7%. Отже, загалом незначна частка промислових підприємств приморських регіонів приділяє увагу інноваційній діяльності, до того ж вона постійно зменшується.

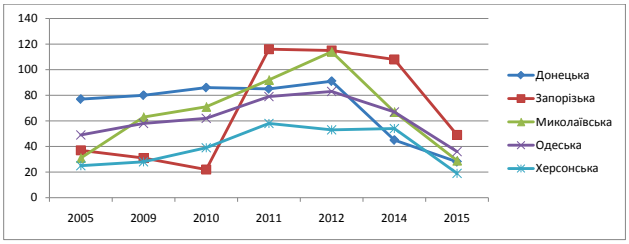

Рис. 1. Кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю у приморських регіонах України

За: [1]

Також у всіх приморських регіонах більша кількість підприємств серед інших видів інноваційної діяльності надає перевагу придбанню машин, обладнання та програмного забезпечення. У цьому аспекті занепокоєння викликає недооцінка важливості проведення власних науково-дослідницьких робіт та залучення зовнішніх передових розробок для використання у виробничих процесах з метою їх модернізації, підвищення продуктивності праці, зниження ресурсомісткості, у тому числі енергетичної.

Спостерігається асиметричність у джерелах фінансування інноваційної діяльності в Україні. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності і надалі залишаються власні кошти підприємств, частка яких у 2015 р. зросла і становила 97,2% загального обсягу. Не розвинені такі форми інвестування, як венчурне, бізнес-ангели та позабюджетні фонди, що довели свою ефективність у розвиненій економіці. Відсутність бюджетного фінансування унеможливлює проведення як прикладних, так і фундаментальних досліджень, що є особливо небезпечним, оскільки результати фундаментальних досліджень дають знання для розробки нових технологій, створюють базу для формування та розвитку нових галузей економіки.

Щодо приморських регіонів, то вони теж демонструють домінантне зміщення у бік використання власних коштів при здійсненні інноваційної діяльності, але в Одеській області ще мало місце використання коштів державного та місцевих бюджетів, у Донецькій – лише місцевого бюджету. Внутрішні та іноземні інвестори проявляли інтерес до фінансування інноваційної діяльності у Миколаївській області, кредити були застосовані у Херсонській та Миколаївській областях. Загалом тенденція свідчить про невикористання приморськими регіонами повною мірою наявних фінансових ресурсів та можливостей щодо залучення потенційних інвесторів на регіональному рівні, а також диференціації джерел інвестування.

Суттєвою перешкодою для реалізації інноваційного потенціалу та досягнення результативності інноваційної діяльності може стати нестача кваліфікованих кадрів, дослідників, техніків та інженерів.

Частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) в Україні у 2015 р. у загальній кількості зайнятого населення становила 0,5%, у т.ч. дослідників – 0,33%. За даними Євростату, найвищою ця частка була у Фінляндії (3,21% і 2,31%), Данії (3,17% і 2,15%), Ісландії (2,94% і 2,0%) [1].

Кількість дослідників в Україні має тенденцію до зниження, зокрема з 85,2 тис. осіб у 2005 році до 53,8 тис. осіб у 2015 році. У 2015 році частка дослідників у Донецькій області становила 3,18% від загального показника по Україні, у Запорізькій – 2,07%, Миколаївській – 1,09%, Одеській – 3,18%, Херсонській – 0,61%. Одночасно відмічаємо, що усі приморські регіони показують зниження аналізованих показників, як загальної кількості працівників основної діяльності, дослідників та техніків, так і їх питомої частки.

Зазначаємо, що загалом Україна досягла високих показників, зокрема стосовно витрат на реформування інформаційно-комунікаційної сфери та системи освіти, де вона перевищує середнє значення для країн ЄС. Частка випускників науково-технічних спеціальностей та з ринкових інновацій наближається для середнього по Європі рівня. У той же час показники вітчизняної економіки щодо державних витрат на наукові дослідження та інновації, зайнятості у середньо- або високотехнологічному виробництві та високотехнологічних послугах сягає лише половину або навіть 2/3 показника ЄС [3, с. 15].

Недостатня увага на державному та регіональному рівнях приділяється створенню сприятливих умов для розповсюдження та створення інновацій, які є новими для ринку, що більше прив'язує підприємства до запровадження практики імітування науково-технічних досягнень, а не до розробки унікальної продукції на основі власних розробок. Ризик технологічного запозичення полягає у тому, що імпорт технологій забезпечує певний ріст промисловості, але не сприяє розвитку власних технологій. Отже, незначна кількість підприємств приморських регіонів займалася впровадженням інновацій, що були новими для ринку, зокрема у Донецькій області – 5 підприємств, у Запорізькій – 10, Миколаївській – 2, Одеській – 2, Херсонській – 3. Важливим для зміцнення регіональної економіки є формування внутрішнього попиту на наукову продукцію з боку суб'єктів підприємництва.

Показники рівня інноваційного розвитку приморських регіонів важливі не лише для проведення порівняльного аналізу, а й мають прикладний аспект щодо обґрунтування інноваційної політики регіонального рівня. Нами проведений таксономічний аналіз, який дозволив виявити рівень інноваційного розвитку усіх регіонів України, зокрема й приморських, за офіційними статистичними даними 2014 та 2015 рр. згідно методики, описаною В. Плютою [4].

Для проведення дослідження були використані показники щодо кількості організації, які виконують наукові дослідження й розробки; чисельності науковців; обсягів виконаних науко-

Таблиця 1

Результати оцінки рівня розвитку інноваційної діяльності регіонів України

2014 рік		2015 рік	
Достатній та середній рівень	Харківська, Дніпропетровська	Достатній та середній рівень	Харківська, Дніпропетровська
Низький рівень	Запорізька, Львівська, Одеська, Сумська	Низький рівень	Запорізька, Львівська
Критичний рівень	Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Критичний рівень	Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська

вих та науково-технічних робіт і реалізованої інноваційної продукції; кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю; інноваційних витрат та загального фінансування інноваційної діяльності; кількості виконаних науково-технічних робіт, впроваджених нових технологічних процесів та інноваційних видів продукції; кількості підприємств, що впроваджували інновації та реалізовували інноваційну продукцію.

Значення побудованого таксономічного показника варіюється від 0 до 1. Для групування застосовано принцип – чим вище значення показника, тим вищий рівень розвитку досліджуваного об'єкта. Використано наступну градацію рівня розвитку: критичний – від 0 до 0,19; низький – від 0,2 до 0,39; середній – від 0,4 до 0,59; достатній – від 0,6 до 0,79; високий – від 0,8 до 1,0.

Отже, приморські регіони (Донецька, Миколаївська, Одеська та Херсонська області) у 2015 році потрапили до групи із критичним рівнем розвитку інноваційної діяльності, Запорізька область опинилася у групі із низьким рівнем.

На сьогодні інноваційна діяльність не сприяє вирішенню найбільш нагальних проблем соціально-економічного розвитку приморських регіонів. Європейський досвід показує, що кожне робоче місце у науково-дослідницькій галузі забезпечує створення 7-10 високопродуктивних місць в економіці [3, с. 15], що надзвичайно важливо для вирішення проблеми безробіття. Ситуація на вітчизняному ринку праці залишається напруженою та супроводжується скороченням попиту на робочу силу. Загальна чисельність безробітних серед працездатного населення налічує майже 1,8 млн. осіб. Рівень безробіття, за методологією МОП, становив 9,5%. Найвищий рівень безробіття в Україні серед осіб працездатного віку, зафіксований у Донецькій (15,2%) області. Найменше потерпали від безробіття у Одеській області, де його рівень склав 6,7% [5]. Інші приморські регіони демонструють такі показники: Миколаївська область – 9,2%, Запорізька – 10,2%, Херсонська – 9,4%.

Іншою проблемою, що потребує вирішення за допомогою інноваційних заходів, є охорона навколишнього середовища, покращення екологічної ситуації в регіонах. Ступінь забруднення середовища напряму корелює із рівнем промислового виробництва у певному регіоні. Східні регіони України залишаються найбільш забрудненими, що зумовлено масштабними викидами від промислових виробництв. В Україні загалом на Донецьку, Дніпропетровську та Луганську області припадає дві третини (67,4%) викидів забруднювальних речовин в Україні. У той же час, найменше викидів зареєстровано в Херсонській та Чернівецькій областях, тобто в регіонах, які характеризуються нижчим рівнем промислового розвитку. Негативний вплив на навколишнє середовище мають не лише викиди шкідливих речовин в атмосферу, але й побутові відходи. Не дивлячись на те, що частина відходів підлягає утилізації, решта залишається на території регіону, тим самим збільшуючи навантаження на навколишнє середовище. Обсяги накопичених відходів, знову ж таки, переважають у східних регіонах. Так, найбільш забрудненим регіоном є Запорізька область, у якій накопичено 282 тонн відходів на 1 км² [6].

Також приморські регіони показують нерівномірність розвитку галузевої спеціалізації та обсягів діяльності підприємництва. Домінуючими видами економічної діяльності для Донецької, Запорізької та Одеської областей є оптова та роздрібна торгівля, сільське господарство, переробна промисловість (для перших двох) та транспорт (для останньої). В Миколаївській та Херсонській областях переважає сільське та рибне господарство, а також торгівля і посередництво. Відмінності у спеціалізації приморських областей підтверджуються різноманітністю в обсягах діяльності місцевих підприємств. Для індустріальних регіонів більшою мірою притаманні великі підприємства, для сільськогосподарських – малі та середні [7].

З огляду на вищевикладене, інноваційна активність підприємств приморських регіонів потребує розробки підтримуючих заходів для активізації та її спрямування на розв'язання існуючих проблем.

По-перше, важливим є виявлення і розвиток унікальних галузей або видів економічної діяльності, що становлять спеціалізацію приморських регіонів в рамках національної економічної системи. Розумна спеціалізація передбачає активізацію довгострокових структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дозволить регіону зайняти важливі ніші на глобальних ринках. Концепція розумної спеціалізації посіла центральне місце у питаннях пошуку механізмів стимулювання економічного розвитку країн ЄС. Для приморських регіонів це, перш за все, морегосподарський комплекс та туристичне обслуговування із високим рівнем сервісу.

По-друге, доцільним вважаємо запровадження системи субсидування на регіональному рівні наукових досліджень і розробок у пріоритетних сферах із одночасним збільшенням фінансування інноваційної діяльності підприємницьким сектором (наприклад, у Великобританії збільшення фінансування НДДКР за рахунок приватного сектору відбувається за допомогою таких заходів як податковий кредит для малих та середніх фірм). Це можна поєднувати із наданням підтримки для створення науковцями з університетів й інститутів приморських регіонів власних інноваційних підприємств, що відмежовуються від наукових установ та продовжують діяльність як самостійні суб'єкти. Такий підхід можна доповнювати й іншими заходами, зокрема, у країнах ЄС використовується так

зване «звільнення для цілей досліджень» – традиційно університети звільняються від сплати мита за патентування винаходів, які вони використовують у своїх власних дослідженнях.

По-третє, необхідно продовжити практику заснування у приморських регіонах об'єктів інноваційної інфраструктури: наукових парків, центрів трансферу технологій або інноваційних кластерів з урахуванням специфіки регіону, що дозволяє уникати негативних коливань світової кон'юнктури та створити умови для кооперації між учасниками інноваційного процесу. Наприклад, Софія-Антиполіс у Франції на зразок Силіконової Долини, залучає кваліфікованих фахівців з Франції та інших країн. Фірми згортають виробництво у Парижі та інших містах і переміщають їх до цього кластеру. Особливу увагу слід приділити сприянню працевлаштуванню випускників технічних спеціальностей місцевих навчальних закладів, у першу чергу, за їх фахом у зазначених інфраструктурних об'єктах. На рівні регіональної адміністрації на конкурсних засадах можна запровадити фінансування із місцевих джерел підготовки кадрів із переліку спеціальностей, що мають критичне значення для функціонування місцевої промисловості та науки, наприклад, для переможців олімпіад із фундаментальних та прикладних наук.

По-четверте, розвиток економіки малих міст приморських регіонів повинен відбуватися шляхом стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, що спеціалізуватимуться на інноваційних розробках у сферах альтернативної енергетики, охорони навколишнього середовища, розв'язанні проблем місцевого розвитку. Для цього слід розробити систему стимулів та пільг, зокрема у сфері банківського кредитування, знижок на сплату місцевих податків, страхування інноваційних ризиків, муніципальних гарантій.

По-п'яте, доцільним є підвищення інвестиційної привабливості об'єктів на регіональному рівні шляхом запровадження супроводу інноваційно-інвестиційних проектів та надання різноманітних пільг та підтримки на місцевому рівні. Це передбачає внесення пріоритетних інноваційних проектів до Стратегії інноваційного розвитку приморських регіонів із закріпленням відповідальних. В ЄС більшість регіональних програм засновані на інноваційних проектах. Особливу увагу слід приділити вітчизняним інвесторам, оскільки іноземні інвестори будуть більш виваженими у здійсненні інвестування через високий рівень ризиків, пов'язаних із нестабільністю економічної та політичної ситуації в нашій країні, відсутністю стимулів для розгортання ризикового інноваційного бізнесу.

На рівні регіонів слід запровадити здійснення функцій постійного моніторингу інноваційної діяльності галузей та підприємств регіону; використання коштів місцевих бюджетів або кредитних ресурсів, виділених на інноваційні цілі; оцінювання ефективності інноваційної діяльності та реалізації пріоритетних інноваційних проектів; інформаційного забезпечення та прозорості інноваційних процесів. Такі функції слід віднести до компетенції управлінь або комісій з економічного розвитку територій при обласних (місцевих) адміністраціях. Мета такого заходу полягає у встановленні зворотного зв'язку із господарськими суб'єктами, що здійснюють інноваційну діяльність, для оперативного реагування на проблеми, що виникають, оскільки система управління інноваційною діяльністю характеризується високим ступенем бюрократизації, значними часовими лагами між виробленням і прийняттям рішень, низьким рівнем вертикальної та горизонтальної інтеграції.

По-шосте, слід ініціювати створення таких структурних інституцій як регіональні науково-технічні ради, що забезпечують узгодження та координацію повноважень; чітке формулювання стратегічних цілей та забезпечення ресурсами; участь зацікавлених сторін у розробці стратегічних заходів; надання підтримки у пошуку замовників та інвесторів інноваційних розробок; організація представницьких заходів, таких як Дні відкритих дверей наукових лабораторій та науково-дослідних інститутів, виставок-ярмарок; презентаційних зустрічей потенційних інвесторів з власниками ідей та розробок.

Висновки. У інноваційній діяльності підприємств приморських регіонів має місце низка проблем, які розкриваються у незначній частці підприємств, що займаються інноваціями; низькій диференціації джерел фінансування інноваційної діяльності; зниженні кількості дослідників тощо. Інноваційна діяльність, на жаль, не стала пріоритетним чинником розв'язання соціальних та економічних проблем приморських областей. Загалом у порівнянні із іншими регіонами України приморські області показують низький або переважно критичний рівень інноваційної діяльності.

Подальший розвиток приморських регіонів повинен відбуватся на основі розробки диференційованої стратегії розвитку та відповідної регіональної політики, а також дослідження в стратегічній перспективі питання щодо удосконалення спеціалізації приморських регіонів в рамках національної економічної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник. – К: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2016. – 257 с.

2. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України: пропозиції для політичних заходів. –Том 3. – К.: Фенікс, 2011. – 76 с.

3. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України: ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС та Україні. Том 1. – К.: Фенікс, 2011. – 214 с.

4. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализу / В. Плюта [пер. с польского В. Иванова]. – М.: Статистика, 1980. – 151 с.

5. Поточний рівень безробіття в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/analityka/potochnyy-riven-bezrobittya-v-ukrayini

6. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 389 с.

7. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/info/3226.